

Värdegrunden i folkbildningen

– en utmaning och ett ansvarsområde för humaniora

Bo Claesson, universitetslektor, FD

I ett meddelande från kommissionen för "Realisering av ett europeiskt område för livslångt lärande" (Bryssel 2001-11-21) citeras ett kinesiskt ordspråk: "Om du planerar för ett år skall du så ett korn, om du planerar för tio år skall du plantera träd, om du planerar för livet, skall du utbilda folk." I de nordiska diskussionerna mellan folk och vuxenutbildningsförbund, kretsar intresset just nu kring det livslånga lärandet och kring värdegrunden. Jag kommer här att göra några reflektioner kring akademiens roll och uppdrag inom folkbildningen, sedd i perspektivet av värdegrund och livslångt lärande.

Ovan nämnda kommission understryker självförverkligande, aktivt medborgarskap, social delaktighet och engagemang, samt anpassningsförmåga som viktigt för det livslånga lärandet. Människan måste med andra ord vara och göras flexibel och samtidigt känna och uppleva att det är meningsfullt. Det livslånga lärandet sägs vara "all lärandeaktivitet som människan deltar i genom hela livet, med syftet att främja olika kompetenser på ett personligt, samhälleligt och socialt plan". Viktigt för det livslånga lärandet är att det finns och att det skapas lärandekulturer.

Den danske folkbildningshistorikern Ove Korsgaard kallar sin bok om dansk folkbildning under 500 år för *Kampen om ljuset*. De orden fångar in något väsentligt om folkbildning och väcker associationer kring människors fångenskap och utsatthet: "Att se ljuset är inte en självklarhet, än mindre en rättighet för alla". I folkbildningen finns en befrielse och upprättelse, ett medborgarskap. Ljuset låter oss förstå att folkbildningen inte bara är en väg till bildning och en möjlighet till utbildning, utan också ett värnande av en kvalitet, som just har med bildning att göra: den vidsynta, toleranta människan, som visar respekt för andra, som har grund för sitt

tal, en människa som söker kunskap, inte endast för att uppnå mål, utan också därför att kunskap och sökandet efter den i sig är ett livslångt äventyr och ett värde.

Det livslånga lärandet är något som man numera lägger stor vikt vid i utbildningssammanhang. Korsgaard har angett följande utvecklingsperspektiv. Från tidigt 1900-tal finns en syn på vuxenundervisningen som något livslångt och som har med medborgarskap att göra. Under 1950-talet betonas bland annat genom UNESCO, humanistisk demokrati och personlig utveckling. Från 1980 kommer människan som kapital i ett ekonomiskt utvecklingsperspektiv att knytas till det livslånga lärandet enligt OECD. År 2000 har EU genom sitt memorandum om livslångt lärande kommit att stryka under *det aktiva medborgarskapet* sett i ett samhälleligt helhetsperspektiv.

Lärande miljöer har alltså kommit att framstå som viktiga i dagens diskussion om utbildning. Här tycks det vara fråga om ett synsätt som vill understryka alla sammanhangs betydelse för lärande och utbildning.

Frågor som jag i anslutning härtill vill peka på är: Vilka krav ställer ett passivt medborgarskap på utbildningsväsendet? Hur når utbildningsväsendet de undångömda och skymda miljöerna? Vad kan vi här förvänta oss av akademien? Skulle ett ökat samarbete mellan folkbildning, vuxenutbildning, skola och universitet vara fruktbart?

Värdegrunden

Som kommunicerande människor, och som människor som på olika sätt deltar i samhällliga sociala sammanhang, skapar vi i varje situation de grundläggande värderingar som utgår från och samtidigt utgör basen för vårt samhälle. Värdegrunden handlar om relationer mellan människor. Den handlar om hur vi behandlar och värderar varandra som barn och vuxna.

Detta synsätt är centralt i det arbete som Centrum för värdegrundsstudier, Cevs, vid Göteborgs universitet bedriver. (Se de två första böckerna i Cevs rapportserie). Vidare hävdas att den kommunikation, de samtal och meningsutbyten som hela tiden pågår i vårt samhälle till sitt innehåll måste vara sådan att den har kraft att upprätthålla och stärka demokratin i hela samhället. Relationerna människor emellan måste vara sådana att brist på

respekt för människors lika värde motverkas. Värden som jämlikhet, likvärdighet och solidaritet måste i alla situationer vara verksamma. FN:s deklaration om mänskliga rättigheter måste gälla.

Värdegrund är alltså fråga om ett demokratiskt och humanistiskt förhållningssätt som uttrycks i fasta och formulerade normer: människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, och jämställdhet mellan könen. Det finns emellertid, som berörts ovan, också en dynamisk aspekt av samhällets värdegrund. Delaktiga, kommunicerande i en social verklighet förmedlar och gestaltar vi människor hela tiden värden. Hela tiden skapas inte bara värden utan också en grund för dessa värden. Solidariteten med svaga och utsatta är inte alls given, inte sällan är den helt frånvarande. Den liksom de ”fasta” värden som nämnts uttrycks i människors samspel. En kärnfråga här rör möjligheten för grundläggande värden uttryck. Ytterst: finns i det sociala sammanhanget villkoren för och möjligheterna till att skapa en värdegrund. Och: en värdegrund måste alltid skapas. Som synes ligger värdegrundens möjlighet i samspelet och kommunikationens möjligheter. Då blir naturligtvis frågan: Hur ser situationen ut? Hur ser sammanhangen och miljöerna ut som människor lever i.

I aktuella läroplaner kan vi se hur samtalet och dialogen i värdegrundsarbetet kommer i förgrunden. Det handlar alltså mera om en grund för värden än en om en grund av värden, liksom om samtal och kritiskt tänkande. ”Värdegrunden måste kunna identifieras i de konstruktiva samtalen, i de skilda diskussionerna, språkspelen. Den måste mobiliseras ur det gemensamma, artikuleras, konkretiseras, förankras, göras tillgänglig gestaltas och förmedlas. I denna process vävs demokrati och kunskapsuppdraget samman.” (Se Bo Anderssons artiklar i de två första böckerna, Cevs rapportserie.)

Folkbildning

Den vetenskaplige ledaren för Cevs, historikern och pedagogen Bo Andersson granskar i sin bok, *Folkbildning i perspektiv. Studieförbunden 1870–2000, organisering, etablering och profilering*, begreppen ”folkbildning” och ”folk rörelse”: ”Folk” anger att ett större antal människor är berörda och involverade. Folk kan också uppfattas som motsatsen till

en elit. "Bildning" är ett kunskapstillstånd, som utgör produkten av en utbildnings- och inlärningsprocess. Någon med kunskaper förmedlar (för ut) dessa till andra som saknar (lär in) sådana. "Rörelse" markerar en riktning – en strävan mot något eller för något. Folkrörelse blir följaktligen det som ett större antal människor enas kring och strävar efter att uppnå.

En fråga jag här ställer och som jag återkommer till är: Vem har kunskaper? Naturligtvis har lärare i universitet, skolor, förskolor och studieförbund kunskaper, men kunskaper har vi ju alla, liksom vi har erfarenheter. Hur skiljer vi kunskapen från erfarenhet; är erfarenhet kunskap?

Den viktiga historiska erfarenheten

Den faktiska situationen är dock inte sådan att respekten för den andra människan alltid finns. I vårt samhälle marginaliseras människor på olika sätt, ett fenomen som alls inte är nytt. Att tala om och att försöka förstå innebörden i uttrycket "värdegrunden i folkbildningen", kräver en historisk tillbakablick. Det samhällsperspektiv jag här vill antyda konturerna av understryker värden som jämlikhet och respekt men pekar också på avsaknaden av dessa. När vi från akademiskt håll talar om utbildning, kan det vara lätt hänt att förbigå studieförbunden, eller i alla fall det historiska perspektiv som vi kanske särskilt skulle kunna knyta till studieförbunden. Dessa är ofta knuta till folkrörelser med rötter och framvuxna i en tid som utmärks av en snabbt framskridande och ofta omvälvande samhällsförändring. Nya skeden tar vid, samhället förändras och nya krav ställs på dess medborgare. Detta händer i vårt svenska samhälle då industrialismen etableras på 1800-talet; det är ett skede då också rörelser med samhällsmedvetna och samhällsospännande perspektiv framträder. Ett gemensamt drag är tydligt: viljan att värna om människovärde, att verka och kämpa för detta människovärde. Vi finner olika inriktningar på de folkrörelser som växer fram genom den fackliga rörelsen, frikyrkorörelsen, idrottsrörelsen, nykterhetsrörelsen, osv. Folkbildningen är knuten till konkreta frågor hos människor och konkreta situationer. Den får sitt fäste, sin bas och därmed sin kraft i och genom människor som befinner sig på vissa ställen i samhället. Ett typiskt drag i den folkrörelsebaserade folkbildningen är behovet av kunskap och förståelse, ett behov som väcks, gestaltas och formuleras i *gemenskap*.

Den politiska grunden är alltid medvetet närvarande i folkrörelseverkligheten, något som innebär ett granskande och aktivt förhållningssätt till det omgivande samhället. Folkrörelserna hade i positiv bemärkelse en fostrande funktion eftersom de i sina gemenskaper, och genom dessa, formar visioner om samhället – visioner som alla i gemenskapen kunde omfatta, förstå och se som sina och vara delaktiga i – visioner som såg ett bättre samhälle: ett mindre kränkande samhälle, ett mer tolerant samhälle, ett samhälle som erkände allas rätt till utbildning, sjukvård, osv. Det är rättigheter som förutsatte en förändring i synsätt och värderingar också bland de grupper som redan var de etablerade, de som hade makt, de som redan ägde sina demokratiska rättigheter. Genom industrialiseringen hade ett skiktat samhälle växt fram. Somliga hade det bra och fick det allt bättre, medan många var fattiga, utan röst och därmed utan grundläggande demokratiska rättigheter. Många levde i misär och var avskurna från den delaktighet som skapar samhällets normer.

Folkbildningen blev för många den enda vägen att få möjlighet att reflektera över sig själva och sin egen situation, dvs. detta som är så grundläggande för identitet och mänsklig värdighet. Genom folkbildningen kunde man själv vara centrum i samhället, att agera på den historiska scenen. Här fanns utrymme för att delta i och att forma samhället.

Vi kan alltså se hur folkbildningen gav kuvade människor i marginalen upprätterlse. Folkbildningen gav människor möjlighet att börja tänka självständigt, att uppleva sig själva som personer vars erfarenheter också hade värde, därför att människor snart kunde se hur de egna erfarenheterna kunde vara, och borde vara, den egentliga grunden för de egna handlingarna.

Folkrörelsernas folkbildning kunde nå de som inte nåddes av de mer formella utbildningsinstanserna som läroverk och universitet. Är folkbildningen och kommer den framgent att vara en liknande möjlighet i vår tid? Finns det idag eftersatta grupper, människor som till följd av sin ”annanhet” på olika sätt marginaliseras, vilkas identitetsskapande därmed försväras och vilkas möjlighet till utbildning därmed försämras?

Kränkningarna och de nödvändiga och upprättande, lärande samtalen

En fråga som måste ställas och besvaras är om en individ, grupp eller samhälle får förtrycka en annan människa eller andra människor? Naturligtvis inte, svarar vi! Människan och människolivet är okränkbart, individens frihet och integritet är en självklarhet i vårt samhälle. Så lyder retoriken, men hur är det i praktiken? Och vad kan vi här lära av historien?

Folkbildningens egen historia är en viktig erfarenhet. Inte bara för folkbildningen själv – om den nu kan avgränsas till särskilda sektorer som studieförbund och vuxenutbildning. Folkbildning är kanske en angelägenhet för hela samhället och äger kanske rum i hela samhället. Jag vill här argumentera för att folkbildning skulle kunna vara riktad till människor som på ett eller annat sätt marginaliseras och kränks i vårt samhälle. Det jag här menar är grupper som i praktiken faller utanför ett formellt utbildningssystem, som kan ha kommit att förbise lokala miljöer som segregerade invandrarområden, där stora delar av de boende aldrig har kommit i kontakt med det svenska utbildningsväsendet och vilkas identiteter, till följd av svårigheter att tala den dominerande (”svenska”) kulturens språk, har urholkats. I ett samhälle som många gånger, också inom ramen för utbildningssystemet, skola och universitet, okritiskt framhåller den instrumentellt rationella och effektiva människan i det västerländska industrisamhället, måste de olika miljöerna inte bara uppmärksammas, utan också ses som resurser. Teorier inom såväl human- som samhällsvetenskap har i decennier talat om det lokala samhället, men i praktiken förblir många lokala miljöer främmande för oss. När vi talar om lärandemiljöer, måste vi enligt min mening, också se till alla typer av miljöer. Här finns det många infallsvinklar. Vi har en människosyn som alltför lätt tar hänsyn till och endast intresserar sig för den produktiva människan. Barn, äldre och de som på andra sätt – t.ex. minoriteter som invandrargrupper vilka inte är integrerade i samhället – inte av samhället uppfattas bidra till det ekonomiska systemets upprätthållande, marginaliseras. Där fattas något, en länk som inte gör att de kan möta de resurser som samhället erbjuder i form av olika utbildningar på olika nivåer. Detta led, denna länk som saknas, är den identitet, dvs. en upplevd självklar närvaro i en gemenskap, där det

egna uttrycket tas emot, där de egna erfarenheterna och upplevelserna kan uttryckas, men en gemenskap, ett sammanhang som också är öppen mot det resursgivande samhället. Där i det undanskymda finns förvisso behov att lära, att skaffa sig kunskap och att utbilda sig. Men kanske än viktigare: denna lokala miljö/kultur som kan förefalla så vid sidan av är en resurs, det är en lärande miljö som är en tillgång för vårt samhälle. En miljö som till stor del består av kränkta människor, vilkas livslånga lärande blivit sönderbrutet – som t.ex. bland äldre och medelålders i ett invandrartätt område – riskerar att bli en kraftlös del av samhället. Världen blir snäv. Intolerans och respektlöshet ligger alltid på lur utanför den lilla, ”trygga” sektorn. Den kommunicerande människan vingklippas. Och vad som är oerhört viktigt att lägga märke till: värdegrunden har svårt att finnas eller skapas, dvs. en värdegrund som räcker utöver det lokala sammanhanget.

Här kan ”den lilla gruppen”, folkbildningens *studiecirkel* vara ändamålsenlig. Och här börjar vi också skönja ett uppdrag för Akademien att vara behjälplig med resurser för skapande av läromedel och utbildning av lärare med specialkompetensen att arbeta ”ute på fältet”, i dessa små studiecirkelgrupper, vid sidan av det formella utbildningssystemet.

I akademiens uppdrag ligger också att vara lyhörd och mottaglig för den erfarenhet, den kunskap som finns i den lilla gruppen. Ett samtal, ett befriande, samtal, måste finnas inte bara i den lilla gruppen utan också mellan denna och akademien.

Akademien som resurs mot kränkning och marginalisering

För universitetet är detta bl.a. en fråga om att utöka det samarbete som finns med studieförbunden. Det är också fråga om att etablera kontakt med t.ex. invandrarföreningar. Centrum för värdegrundstudier är i detta sammanhang en viktig enhet, som självklart måste spela en viktig roll i lärarutbildningen. Där har man satt kränkning som ett ständigt närvarande och övergripande tema. I Cevs behandlas minoriteter, barn och barnkonvention. Där sätts ett arbetet med dialog och samtal i centrum. Alltså sådant som är nödvändigt i det föreslagna folkbildningsperspektivet.

Det är också viktigt att EU:s memorandum för livslångt lärande får ett verkligt genomslag när universitetet planerar och projekterar av

utbildningar, och kanske i synnerhet lärarutbildningar. Det räcker inte med att tänka i termer av skolor och skolsalar, föreläsningssalar och seminarierum, det är inte nog att konstruera och ”sy ihop” snygga lärarutbildningar. Det faktiska, levande samhälle vi finns i med all dess komplexitet och ogripbarhet och med dess mycket stora problem, men inte desto mindre ett samhälle med i sin mångfalds rikedom oerhörda resurser, av vilka en stor del slumrar, detta samhälle, måste vara det samhälle som akademien tar hänsyn till i sitt tal om ”samhällsanknuten” och ”samhällsrelevant” utbildning. Akademien har sedan länge uppfattat att vårt samhälle är mångkulturellt. Många riktade kurser finns som t.ex. vänder sig till invandrare. Men det räcker inte! Akademien *måste* med all sin kompetens vara en resurs för de undångömda lokala sammanhangen, för dem som inte kurskatalogerna når.

Det finns en rik erfarenhet, i svensk folkrörelse- och folkbildningsverklighet, av en liknande situation. Då fanns så gott som ingen lyhördhet från utbildningssystemets etablissemang. Verkligheten var en annan. Folkbildningen tog saken i egna händer.

Bo Andersson talar om en förändring i statens syn på folkbildning, en syn som genomgått följande faser: konfrontation – acceptans – stöd. Akademien bör som statlig institution arbeta stödjande, inte kanske i första hand för folkbildningen i sig, utan för det upprättande, befriande arbete som nu i vårt samhälle kanske är just folkbildningens – och Akademiens!

Därmed kan värdegrunden i folkbildningen, det befriande och upprättande samtalet, det som ger den marginaliserade och undångömda den självklara rätten att vara en resurs, en som själv blir rikare, ger och får kunskap och erfarenhet, ger och får kompetens, spela en viktig roll för människan. En människa som kan leva med det äventyr som måste få vara varje människas äventyr, det livslånga sökandet efter kunskap, den djupt meningsfulla kampen för ljuset. Ty en kamp är det ofrånkomligen fråga om.